

Literatúra dlhého stredoveku

KUBEALAKOVÁ, M.: *Literatúra dlhého stredoveku na území dnešného Slovenska 1. Vysokoškolská učebnica k staršej slovenskej literatúre*. 3. dopl. a rozš. vyd. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. 2024. 240s. ISBN 978-80-557-2191-0.

Martina Petříková

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
martina.petrikova@unipo.sk

Učebnica *Literatúra dlhého stredoveku na území dnešného Slovenska. Vysokoškolská učebnica k staršej slovenskej literatúre* (3. dopl. a rozš. vyd., 2024) Martiny Kubealakovej bola napísaná a vydaná v situácii, ktorá si vyžaduje starostlivejší prístup k zdrojom poznania ako zdrojom definujúcim našu literárnu kultúru. Tie totiž môžu pomôcť potenciálnym učiteľom slovenského jazyka a literatúry v jednotlivých stupňoch vzdelávania, aby na výchovu a vzdelávanie dieťaťa nerezignovali, ale práve naopak, aby zaujali postoj k „učebným“ podnetom z minulosti. Platí totiž, *kto sa chce v budúcnosti vyhnúť chybám, musí sa poučiť z minulosti*. A aby sa tak stalo, potenciálny učiteľ musí veľa vedieť, teda aj čítať, nielen orientovať sa v literárnohistorickom kontexte, ale vstupovať až ku koreňom poznania, siahať na podstatu vecí, dekodovať myšlienky, ktoré sformulovali iní, tí, ktorí žili v odlišnej situácii; a poučiť sa z nich.

Postup, ktorý autorka vysokoškolskej učebnice volí, možno oceniť, pretože v perspektíve môže viesť k dosiahnutiu stanoveného cieľa – rozvíjať kritické myslenie, uvažovať o problémovosti a nejednoznačnosti faktov, prehodnocovať ich s ohľadom na získa(vané) poznanie, reflektovať literárny vývin v kultúrno-spoločenskom kontexte. Svoju prácu člení premyslene.

Z kompozičného hľadiska text pozostáva z rámcových častí, z kapitoly venovanej interpretácii a poetike umeleckého textu; z kapitoly, ktorá sa venuje stredoveku, renesancii, humanizmu a baroku a ďalším kľúčovým pojmom, ich poetike, ako aj širšiemu kultúrnemu kontextu; z časti venovanej problematike prípravy seminárnej práce ako adekvátneho výstupu vo vysokoškolskom vzdelávaní, z časti venovanej publikačnej etike a z časti, ktorú považujem za prospešnú najmä pre budúceho učiteľa, keďže sprostredkúva analýzu inovovaného Štátneho vzdelávacieho programu (ŠVP) pre ZŠ a gymnáziá, či najnovšieho „kurikulárneho“ ŠVP. Autorka kladie dôraz na analýzu a porovnanie vzdelávacej oblasti jazyk a komunikácia, presnejšie na jej literárnu zložku, teda na literárne texty zo staršej literatúry, ktoré možno nájsť v najnovších učebniciach literatúry pre ZŠ a SŠ (po roku 2020). Zamieriava však sa na analýzu úloh k literárnym ukážkam, teda nie na analýzu literárnych textov, aby zdôraznila prospešnosť zážitkového modelu vyučovania literatúry.

Prvú z kapitol *Interpretácia a poetika – Niečo o interpretácii a Niečo o poetike a probléme periodizácie* zdôvodňuje slovami Ivana Jančoviča z monografie *Medzi poetikou a interpretáciou* takto: „Pôjde nám o interpretáciu ako o aktivitu, ktorá má pri kontakte s umeleckým textom dôležité postavenie a – v jednom z možných náhľadov – centruje aj rozhranie medzi samotným umením a literárnou vedou v podobe procesu, ktorým prechádza fenomén slovesného umenia do oblasti jeho literárnovednej reflexie.“ (2010, s. 17).

Autorka zdôrazňuje, vychádzajúc z poznania literárnej teórie (Compagnon, Eco a mnohí ďalší), že pri čítaní literárnych diel z kontextu staršej slovenskej literatúry v súčasnosti nemožno zabudnúť na potrebu dekódovať pôvodný zmysel a pôvodný význam diela, že nemožno Abdikovať ani na dôsledné poznanie kľúčových pojmov stredovek, renesancia, humanizmus a barok v ich kultúrnych rámcach. Samozrejme, nezabúda ani na aktuálnu hodnotu diela „*mimo jeho pôvodného kontextu*“ (Compagnon, 2006, s. 92), na jeho aktuálny zmysel a aktuálny význam. Tým upozorňuje na možnosť porozumieť nielen obdobiu jeho vzniku, ale aj súčasnosti a samému sebe. Kapitulu uzatvára otázkami vzťahujúcimi sa na budované poznanie, takže študenti si môžu overiť, do akej miery porozumeli vysvetleniu jednotlivých literárnoteoretických kategórií.

V druhej z kapitol, ktorá je najrozsiahljšia, teda tvorí jadro sprostredkovaných znalostí, autorka pristupuje k literárnym dejinám so zámerom chronologicky usporiadať kľúčové pojmy – stredovek, renesancia a humanizmus, barok – reflektovať ich ako problémové, teda nie „hotové“ či jednoznačné. Jednotlivé tematické celky uzatvára úlohami, ktoré môžu overiť porozumenie pojmov, predostretých súvislostí či literárnych textov, konkrétnych literárnych pamiatok, a tak stimulovať kritické myslenie.

Autorka prináša poznanie o stredoveku, jeho pojme, charakteristikách, kontextových špecifikách staršej slovenskej literatúry, poetike stredovekej literatúry, jej dynamike, o kultúre cirkvi, dvora a mesta. Postupuje systematicky, pričom vychádza z relevantných zdrojov. Ich dôsledné poznanie jej umožňuje upozorniť na tie z otázok či oblastí, ktoré vo vymedzenom kontexte možno považovať za problémové.

Kapitolu uzatvára inštrukciami, ako pracovať s literárnymi pamiatkami (*Proglas, Život Konštantína a Život Metoda, Maurova legenda* a ďalšie), ale aj otázkami a úlohami, ktoré overujú poznanie o stredovekej literatúre a stimulujú záujem o ďalšie skúmanie stredovekého kontextu.

V časti venovanej humanistickej a renesančnej literatúre autorka prináša poznanie o pojmoch humanizmus, renesancia, renesančný humanizmus, ako aj o ich charakteristikách, uvažuje o problematike reformácie, o latinskom humanizme v slovenskej kultúre i literatúre či o manierizme, systematizuje a sprostredkúva poznanie o poetike renesančného humanizmu.

Kapitolu završí súborom otázok a úloh či inštrukcií a návrhov, ako pracovať s literárnymi textami (Eliáš Láni, Ján Silván, *Píseň o dvúh uherských pánoch a tureckého cisára dcére* a ďalšie). Postupuje obdobne ako v predchádzajúcej časti, a tak podnecuje uvažovanie o problémových javoch a možnosti ich interpretácie.

V časti, ktorá sa venuje baroku, nájdeme poznanie o pojmoch barok, baroková literatúra, poetika barokovej literatúry, rokoko, anakreontika a epikureizmus. Autorka uzatvára vybranú časť ďalšími otázkami, úlohami a návrhmi na seminárnu prácu s literárnymi textami (*Caterina, kráľovná gurziánska*, Peter Benický, Hugolín Gavlovič a pod.).

Ako upozornila autorka, učebnicu možno čítať dvomi spôsobmi. Jeden systematizuje poznanie o klasických kategorizáciách, poetologických znakoch. Druhý upozorňuje na dynamiku vnútri systému či medzi systémami, zdôrazňuje možnosti premeny abstrakcie „*poetologických znakov na symbol, ktorý sa neodtláča v konkrétnych literárnych textoch v úplnosti ani celistvosti*“ (Kubealaková, 2024, s. 130). Tým autorka zdôrazňuje možnosť iného ako mechanického poznávania, teda metaforického myslenia, keďže my ako potenciálni recipienti „*dokážeme uvažovať na základe skúsenosti aj o takých symboloch, ktoré neodkazujú na priamu vonkajšiu skutočnosť*“ (Kubealaková, 2024, s. 130), dokážeme čítať, premýšľať o texte, identifikovať jeho problémovosť a rozpoznať jeho „otvorenosť“ či nemožnosť jedinej interpretácie aj vo vzťahu k odkazu minulosti.

V ďalších častiach vysokoškolskej učebnice sa autorka zameriava na problém písania seminárnej, záverečnej či inej kvalifikačnej práce, na etiku publikovania a na staršiu (predovšetkým slovenskú) literatúru vo výchovno-vzdelávacom procese.

V časti s názvom *Nezáver a trochu aj o seminárnej práci* sa autorka venuje filozofii tvorby odborných i vedeckých prác. Za túto časť radí kapitolku venovanú publikačnej etike. Je zrejmé, že tieto časti si vyžiadala školská prax a autorka v nich naplňa ambíciu upozorniť študentov na potrebu adekvátnej a eticky korektnej prípravy seminárnej, resp. iného typu práce ako predpokladu získavania a rozvíjania vedomostí, ako aj jednej z parciálnych zložiek hodnotenia študenta.

Tretou časťou, ktorá uzatvára uvažovanie o *dlhom stredoveku* v literárnovedných súvislostiach a v jeho výchovno-vzdelávacom kontexte, je časť s názvom *Literárna zložka predmetu slovenský jazyk a literatúra*.

Autorka sa v nej v porovnaní s predchádzajúcimi vydaniaми učebnice venuje nielen analýze a porovnávaníu aktuálnych štátnych vzdelávacích programov pre základné a stredné školy, ktoré stanovujú ciele vzdelávania a kľúčové kompetencie, ale analyzuje aj najnovšie učebnice literatúry pre základné a stredné školy, pričom sa zameriava na ich štruktúru a úlohy nadväzujúce na ukážky zo staršej literatúry či ich súvislosť so štátnym vzdelávacím programom.

V kontexte tejto časti práce považujem za podnetnú aj reflexiu prebiehajúcej kurikulárnej reformy – Štátneho vzdelávacieho programu pre základné vzdelávanie 2023 (s dôrazom na spoluzodpovednosť žiaka za proces učenia sa a vlastný rozvoj, na aktívnosť všetkých účastníkov vzdelávacieho systému, na rozvoj všestrannej a funkčnej gramotnosti). Autorka totiž s prehľadom mapuje „úskalia“ reformných pohybov (medzi nimi napr. „hoci ŠVP2023 už nehovorí o dvojúrovňovom modeli vzdelávania, v praxi ho stále realizuje“, „ani najnovší štátny vzdelávací program pre základné školy tak neprináša kvalitatívne výrazné zmeny v chápaní základných rámcov základnéhoškolského vzdelávania a rovnako, ako tomu bolo predtým, aj teraz je to otázka kvality učiteľského zboru a vedenia jednotlivých škôl“, (Kubealaková, 2024, s. 165); „predstava vzdelávania pre 21. storočie sa snaží každý cieľ vzdelávania premeniť na kompetenciu/gramotnosť, čo je v rozpore s filozofiou vzdelania, dokonca aj tzv. výchovy, teda predmety či ich zložky pracujúce s umením (literárnym, hudobným, výtvarným) vtesnáva do rámca užitočnosti“, (Kubealaková, 2024, s. 165 – 166); pri pohľade „na vymedzenie umeleckej gramotnosti, i tu prevažuje kompetenčnosť, funkčnosť, použiteľnosť a užitočnosť, v minimálnej miere sa uplatňuje zážitkovosť“, (Kubealaková, 2024, s. 168)), čo treba oceniť, ba dokonca zúročiť v ďalšom vzdelávaní potenciálnych učiteľov; všíma si dosah ŠVP 2023 na vysoké školy s učiteľskými študijnými programami a načrtáva perspektívu ďalšieho vzdelávania.

Pri reflexii literárnej zložky ŠVP 2023 autorka formuluje jeho hodnotenie z pohľadu (zastúpenia) literárnej zložky predmetu slovenský jazyk a literatúra v 12 bodoch („ústredné idey ŠVP 2023 (spoluzodpovednosť a aktívnosť) ostávajú v napätí ku konceptuálnej metafore funkčnosti, použiteľnosti a užitočnosti) a z pohľadu literárneho vzdelávania“ a ďalšie) či z pohľadu literárneho vzdelávania v 4 bodoch („deklaruje nevyhnutný priestor pre zážitkový recepcný model vyučovania literatúry viac, ako ktorýkoľvek iný štátny vzdelávací program doteraz“ a ďalšie, (Kubealaková, 2024, s. 177 – 178)). Napokon konštatuje, že „[p]ri pozornom zhodnotení pohľadu na výkonové a obsahové štandardy zážitkovej recepcie pre jednotlivé cykly vzdelávania na základnej škole však pozornosti neunikne, že nie sú objavné, len vhodnejšie reagujú na dlhodobú kritiku aj krízu literárneho vzdelávania v prospech zážitkového recepcného modelu vyučovania literatúry.“ (Kubealaková, 2024, s. 180), čím predznamena ďalšiu kapitolu venovanú zážitkovému recepcnému modelu vyučovania literatúry. V konečnom

dôsledku je táto kapitola vyústením procesu dôslednej reflexie literárnohistorického či, širšie, literárnovedného kontextu a ich priemetu v súčasnej školskej praxi.

S ohľadom na školskú prax hľadá autorka odpovede na viaceré otázky: Čo je zážitkový recepčný model vyučovania literatúry? Aké sú špecifiká čítania literárneho textu? Ako rozvíjať špecifické kompetencie potrebné pre kontakt s literatúrou? Ako rozvíjať syntetické a hodnotiace čítanie?

V ďalšej časti *Staršia slovenská literatúra v aktuálnych učebniciach a pracovných zošitoch pre druhý stupeň ZŠ a gymnáziá* sa autorka venuje dôslednej analýze ich štruktúry a úloh, aby uvažovala o ich funkčnosti a type (napr. úlohy zamerané na overovanie porozumenia, na uplatnenie základných literárnoteoretických poznatkov, kombinujúce uplatnenie literárnoteoretických poznatkov, porozumenie a tvorivosť, interpretačné, formatívne/hodnotiace), aby formulovala závery zo svojho výskumu (napr. úlohy nemotivujú k spontánnej recepcii, nevyzývajú k hodnotiacej recepcii, dominujú úlohy na overenie porozumenia) a aby konštatovala, že *rovina čítania spojená s estetickým zážitkom, taká prirodzená pre literatúru, je odsunutá do úzadia* (Kubealaková, 2024).

A to nemožno považovať za pozitívne zistenie, ak sme v situácii, keď by reformné procesy mali participovať na budovaní optimistickejšej perspektívy pre žiakov a študentov, ako aj pre potenciálnych učiteľov slovenského jazyka a literatúry v základných a stredných školách. Žiaci aj študenti by mali siahať po literárnom texte a zážitkové čítanie by im malo byť vlastné. Avšak to sa stane len vtedy, ak učebnice literatúry či literárnej výchovy budú tvorené s ambíciou „prebúdať“ v dieťati múzického čitateľa. A učitelia budú disponovať takými kompetenciami, ako aj schopnosťou odhaliť problémové javy v literárnych textoch a v spôsoboch ich recepcie v školskom prostredí.

Vysokoškolská učebnica Martiny Kubealakovej je určená pre budúcich učiteľov a môže zmysluplne pôsobiť pri „premostovaní“ literatúry a života, teda literárnej skutočnosti, zobrazovanej v literárnych pamiatkach, a školskej praxe; pri „premostovaní“ reformných procesov a výchovno-vzdelávacích činností, teda pri optimalizovaní stratégií a metód, ktoré sa môžu uplatniť v komunikačno-zážitkovom modeli vyučovania, v procese interpretácie literárneho textu na hodinách.

Literatúra:

- COMPAGNON, A. (2006): *Démon teórie*. Bratislava: Kalligram.
- JANČOVIČ, I. (2010): *Medzi poetikou a interpretáciou: sondy do slovenskej prózy 20. storočia*. Banská Bystrica: Filozofická fakulta UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI.
- KUBEALAKOVÁ, M. (2024): *Literatúra dlhého stredoveku na území dnešného Slovenska. Vysokoškolská učebnica k staršej slovenskej literatúre*. 3. dopl. a rozš. vyd. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.